

چکیده

انواع دخانیات در ردیف زیان آورترین مواد قرار دارند. تاریخچه دخانیات، انحطاط بشری را در مقابل این ماده نشان می‌دهد. (۱)
مواد تشکیل دهنده سیگار، همگی سمی و مضر بوده و دارای عوارض گوناگون‌اند که این امر حاکی از حرمت سیگار است. (۲)
شناخت سایر مواد مخدر و عوارض آنها نیز می‌تواند راهی برای شناخت علل حرمت مواد مخدر باشد.

بررسی دلایل حرمت مواد مخدر به ویژه دخانیات از سوی علمایی که آن را حرام کرده‌اند، نشان از درستی فتوای ایشان دارد.

نقل فتاوی فقها مبنی بر حرمت مواد مخدر و دخانیات، یکی از روشها برای هوشیار نمودن مردم و خنثی نمودن نقشه‌های برخی سودجویان در مقابل این مواد است.

کلید واژه:

مواد مخدر - دخانیات - سیگار - حرمت.

دخانیات و انواع آن:

دخانیات:

جمع دخانیات به معنی اقسام توتون و تنباکو است که برای دود کردن استعمال می‌کنند. (۳) به عبارتی دیگر «کشیدنیها از توتون و تنباکو و جز آن» را دخانیات می‌گوییم. (۴)
سازمان بهداشت جهانی، استعمال دخانیات را نوعی بیماری و در ردیف سایر اعتیادها اعلام نموده است. (۵)

توتون:

گیاهی است با برگهای درشت و پهن و گل‌های سبزی یا سرخ، بلندی ساقه‌اش تا یک متر هم می‌رسد. خشک شده آن را به صورت توتون سیگار، غلیان و چپق، دود می‌کنند. منشأ اصلی رویش این گیاه، قاره آمریکا است. (۶)

تنباکو:

تنباکو گیاهی است یک ساله، بومی قاره آمریکا که به وسیله اسپانیاییها به اروپا برده شده است. (۷)

مواد مخدر و دخانیات

از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی

از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی

روح الله روح‌اللهی
دانشجوی رشته فقه و حقوق امامیه
roohollahroohollahi@yahoo.com

سیگار (Cigare):

برگ بریده یا خرد کرده توتون که معمولاً در کاغذ نازک پیچیده شده است و برای کشیدن دود آن به کار می‌رود. (۸) و از انواع دخانیات به شمار می‌آید. (۹)

قلیان :

قلیان یا غلیان وسیله‌ای است که در آن آب ریخته و بدین وسیله از تنباکو استفاده می‌نمایند. برخی معتقدند که غلیان از غلیان عربی گرفته شده و به معنی «جوشش» است. (۱۰) سفالی که توتون را در سر آن ریخته و دود می‌کنند، چپق نامیده می‌شود. (۱۱) پپ یعنی چپق کوچک دسته‌کوتاه (۱۲) که البته بیشتر در جوامع غربی متداول است.

تاریخچه دخانیات :

در سال ۱۴۹۲ میلادی پس از آنکه کریستف کلمب قاره کنونی آمریکا را کشف نمود، در کنار جزیره‌ای که امروزه به «کوبا» مشهور است، لنگر انداخت. آنان متوجه این موضوع گردیدند که بومیهای آنجا لوله‌ای از برگ خشک گیاهی که به هم پیچانده شده بود، استفاده می‌نمودند. بدین صورت که یک سر آن را آتش می‌زدند و می‌مکیدند و دود آن را استنشاق می‌نمودند. (۱۳)

بدین‌سان دریانوردان اسپانیایی اولین گروه بودند که توتون را شناختند. توتون در قرن ۱۶ به اسپانیا برده شد.

در سال ۱۵۸۶ میلادی سروالتر رالی مشهور به «پدر آمریکایی انگلیسی» در زمان سلطنت الیزابت اول، پپ را از آمریکا به انگلیس آورد و سپس به سرعت روز افزونی، استعمال دخانیات در انگلیس و سایر ملل رواج یافت.

مخالفان استعمال دخانیات

با وجود اینکه کشیشان، استعمال کنندگان دخانیات را به زندقه و بی‌دینی متهم نمودند (۱۴) اما این امر، تأثیر چندانی نداشت. در قرن هفدهم میلادی در سرتاسر شرق عالم، دخانیات استعمال می‌شد. سلطان مرادخان (قرن یازدهم هجری) استعمال کنندگان دخانیات امپراتوری عثمانی را به زیر تیغ جلاد می‌برد، اما بازهم فایده‌ای نداشت. پس از مرگ وی، دولت عثمانی علاوه بر اینکه استعمال توتون را آزاد کرد بر تجارت آن نیز مالیات

قرار داد.

در روسیه نیز وضعیت همین گونه بود. شاه‌عباس صفوی نیز با این فساد به مبارزه پرداخت، ولی بازهم نتیجه‌ای حاصل نگردید.

تاریخچه دخانیات در ایران

در کتاب تاریخ دخانیه، صفحه ۲۲ این‌گونه آمده است: «از زمان عصر صنعت، تنباکو از پرتغال وارد ایران شد.» (۱۵)

عبدالحی رضوی کاشانی (سده دوازدهم هجری) در کتاب حدیقه الشیعه فصلی را به اعتیاد مردم به قلیان اختصاص داده است.

برخی افراد ناآگاه چنین می‌اندیشند که قلیان و چپق از میراث و یادگارهای سنتی و ملی ایرانیان است. این در حالی است که ایرانیان، تنباکو را با ذوق هنری خود آمیختند و پپ را تبدیل به چپق کردند و نیز برای استفاده از تنباکو، قلیان را اختراع کردند؛ چنانچه تاورنیه می‌نویسد: «ایرانیان، تنباکو را با دستگاهی کاملاً اختصاصی می‌کشند.» و سپس به وصف قلیان می‌پردازد. وی می‌نویسد که شاه صفی، از چپق استفاده می‌کرد.

شاردن می‌نویسد: «توتون از ایران به هند صادر می‌شود... طرز تهیه توتون در ایران، برای ممالک ما مجهول می‌باشد. و دود کردن این نبات در ایران و هندوستان اصول کاملاً خاصی دارد. هوای این سرزمین [ایران] بسیار گرم‌تر و خشک‌تر از اروپا و ترکیه است و افکار و اندیشه‌ها، دقیق‌تر می‌باشد. لذا اگر بنا بود که مثل ما، تدخین کنند، تنباکو آنها را سرگیجه می‌آورد.» (۱۶)

در زمان سلطنت شاه عباس صفوی، چپق و قلیان رواج داشت. (۱۷) شاه عباس صفوی از دود قلیان و چپق متنفر بود و با آن به شدت مبارزه نمود. اما این امر چندان کارساز نبود؛ چرا که بعد از مرگ او، جانشین وی شاه صفی، خود از چپق استفاده می‌نمود.

قلیان تاجایی رواج پیدانمود که در قرن دهم، دخانیات در اشعار شعرا وارد گردید. اهلی شیرازی چنین می‌سراید:

قلیان زلب تو بهره‌ور می‌گردد

نی در دهن تو نیشکر می‌گردد

برگرد رخ تو دود تنباکو نیست

ابری است که برگرد قمر می‌گردد (۱۸)

باطی (سده دهم) می‌سراید:

برخی افراد ناآگاه
چنین می‌اندیشند
که قلیان و چپق از
میراث و یادگارهای
سنتی و ملی ایرانیان
است. این در حالی
است که ایرانیان،
تنباکو را با ذوق
هنری خود آمیختند
و پپ را تبدیل
به چپق کردند و
نیز برای استفاده
از تنباکو، قلیان را
اختراع کردند

کمتر باشد مرا غم تنهایی
مانوس شدم به عالم تنهایی
صحبت به کسی گو که اگر نیست چه باک
قلیان کافی است همدم تنهایی (۱۹)

وضعیت دخانیات به جایی رسید که حتی معلم و شاگرد از قلیان استفاده می نمودند. حتی مردم در حال سفر و سوار بر مرکب قلیان می کشیدند و افرادی قلیانها را در دستگاہهای ویژه‌ای به نام «قبل منقل» حمل می نمودند. (۲۰)

مواد تشکیل دهنده سیگار:

کادمیوم

کادمیوم، عنصری است بسیار سمی که می تواند بیماریهای قلبی عروقی مانند فشار خون بالا و آسیب شریانی و انواع بیماریهای ریوی مانند آمفیزم و سرطان ریه و بیماریهای کلیوی را به وجود آورد. برگ توتون و تنباکو مقدار نسبتاً زیادی کادمیوم از آب و خاک جذب می نماید. بر اساس بررسی انجام شده، غلظت کادمیوم موجود در ۱۴ نوع سیگار، تنباکو و توتون ایرانی، به طور میانگین در یک گرم تنباکو و توتون $1/8 - 39$ میکروگرم اندازه و تعیین گردید. همچنین مقدار کادمیوم در یک سیگار ایرانی بین $0/2$ و $63/76$ میکروگرم و میانگین آن $60/1 - 43$ میکروگرم تعیین شد. بدین ترتیب افرادی که روزانه ۲۰ سیگار می کشند، ۱۰ درصد کادمیوم موجود در سیگار را استنشاق نموده که ۲۵ تا ۵۰ درصد یعنی تا حدود ۳ تا $7/2$ میکروگرم کادمیوم، جذب بدن خویش می نمایند. (۲۱)

نیکوتین NICOTINE

نیکوتین موجود در توتون، مایع روغنی بی رنگ با بوی تند و محرک و بسیار سمی است.

اثرات نیکوتین و هروئین بر مغز می تواند برای اعتیاد به آن امر یکسان باشد. تحقیقات اخیر برای پی بردن به اینکه چرا ترک سیگار مشکل است؟ نتایج جالبی در پی داشت:

طی این آزمایشها بر روی موش در دانشگاه پنسیلوانیا، محققان دریافتند که تأثیرات نیکوتین بر مغز بسیار شبیه مکانیسم تأثیرات هروئین و دیگر داروهای مخدر بر مغز می باشد.

وقتی موش معتاد به نیکوتین را در همان قفس که پیش تر نیکوتین دریافت نموده بود، قرار می دهند همان سیگنالهایی در مغزش به وجود می آید که

گویی به او نیکوتین داده می شود که این بیانگر این است که نیکوتین در برخی شرایط، تقویت کننده اعتیاد است. دارویی که خنثی کننده اثرات مواد مخدر است از نیکوتین در مغز جلوگیری می نماید و این امر، بیانگر ارتباط دخانیات با مواد مخدر می باشد. (۲۲)

نیکوتین بلافاصله پس از استعمال سیگار، جذب بدن می شود و با تحریک سیستم اعصاب مرکزی و دیگر غدد، اثر گذاری می کند. پس از این تحریک، خماری و افسردگی به وجود آمده که منجر به مصرف مجدد سیگار می گردد. (۲۳)

تار

تار، ماده‌ای است در سیگار که از ۱۵ میلی گرم تا ۷ میلی گرم در انواع سیگارها متفاوت است و شخص مصرف کننده را در معرض ابتلا به سرطان ریه، آمفیزم و برونشیت قرار می دهد. البته این تأثیرات در اطرافیان و خانواده فرد سیگاری به همان مقدار خطرناک است. (۲۴)

منواکسید کربن

منواکسید کربن CO همان گاز مهلک و کشنده‌ای است که همه ما با آن آشنایی داریم. این همان گازی است که اثرات زیان باری توسط ما انسانها به گیتی وارد کرده است. تقریباً همان چیزی است که از آگروز اتومبیل خارج می گردد. (۲۵)

آمونیاک NH_3

آمونیاک، گازی است که با خاصیت بازی و قلیایی شدیدی که برای ضد عفونی کردن و تمیز نمودن استفاده می گردد. (۲۶) این گاز برای مجاری تنفسی به شدت زیان دارد و بیماریهای تنفسی به وجود می آورد. (۲۷)

اسید سیانیدریک CNH

سیانید هیدروژن یا سیانیدریک، اسید سمی بسیار زیان آور و مهلکی است. ماده‌ای است که در محصولات سمی مانند مرگ موش استفاده می شود. از جمله مواد شیمیایی کشنده که در جنگ جهانی دوم برای قتل عام مردم به کار برده شد.

فرمولایید

از مواد سرطان زا و خطرناک، برای نگه داشتن اجساد یا کشتن باکتریها و قارچها استفاده می شود.

سرطان، نوعی بیماری است که در آن سلولهای بدن به دلیل آسیب مکانیسمهای تنظیم کننده طبیعی آنها، به صورت مهار نشدنی و کنترل نشده‌ای رشد می نمایند. در بیشتر انواع سرطان، غدد توپری در قسمتهای مشخص به وجود می آید

۳۰

فروغ وحدت
فصلنامه آموزشی پژوهشی
دانشگاه مذهب اسلامی
سال دوم/شماره ۶/زمستان ۸۵

افراد سیگاری
احتمال مبتلا شدن
آنان به سایر
سرطانها از قبیل:
زبان، دهان، غدد،
بزاق و حلق (۶ تا
۲۷ برابر)، سرطان
بینی (۳ مرتبه
بیشتر)، کلیه (۵
برابر)، آلت تناسلی
مرد (۲ الی ۳
برابر)، گلو (۱۲
برابر)، مری (۸ تا
۱۰ برابر)، حنجره
(۱۰ تا ۱۸ برابر)،
معهده (۲ تا ۳ برابر)،
لوزالمعهده (۳ تا ۵
برابر)، مقعد (۵ تا ۶
برابر) وجود دارد

علاوه بر آن، برای ضد عفونی نمودن محیط نیز استفاده می گردد.

بنزن
بنزن از جمله موادی است که برای فرآورده‌های نفتی مثل گازوییل استفاده می گردد.

استون
استون ماده‌ای است که برای پاک نمودن لاک ناخن استفاده می گردد.

قیر
این ماده که شاید موجب شگفتی باشد در سیگار وجود دارد. رنگ زرد دندان سیگاریها غالباً از همین ماده می باشد. (۲۸)

توکسین
توکسین ماده زیان آوری است که از دود سیگار متصاعد می گردد و موجب ابتلا به بیماریهای دهان و دندان و قلب و فشار خون می گردد. (۲۹)

عوارض سیگار:

انواع سرطان
سرطان چیست؟

اصطلاح سرطان از واژه یونانی Crab (خرچنگ) گرفته شده است. بقراط حکیم، پزشک یونان باستان، یک غده سرطان منتشر شده را به چنگال یک خرچنگ تشبیه نمود.

سرطان، نوعی بیماری است که در آن سلولهای بدن به دلیل آسیب مکانیسمهای تنظیم کننده طبیعی آنها، به صورت مهار نشدنی و کنترل نشده‌ای رشد می نمایند. در بیشتر انواع سرطان، غدد توپری در قسمتهای مشخص به وجود می آید. (۳۰)

برای توضیح چگونگی پیدایش سرطان، ابتدا لازم است بدانیم که زندگی همه موجودات زنده از یک یاخته (Cell) آغاز می شود و یاخته (سلول) تمام اعمال حیاتی را ادامه می دهد. یاخته، واحد اساسی بدن جانداران است و لذا درباره سرطان هم از یاخته بررسی خویش را آغاز می نماییم.

یاخته‌ها تولیدمثل می کنند و تکثیر می شوند. هر یاخته از دو قسمت اساسی: هسته (Nucleus) و سیتوپلاسم (Cytoplasm) تشکیل شده است. با بررسی هسته سلول (یاخته) مشاهده گردیده است

که یک اسید هسته‌ای (Nuclear acid) به نام دئوکسی ریبونوکلیئیک اسید (Ribonucleic acid) یا (DNA) در آن وجود دارد. DNA یا ماده ژنتیک، یک مولکول بزرگ پولیمر است که با وزن سنگینش، ساختمانی پایدار دارد و دارای نیروی همانند سازی است. ژن (Gene) عامل وراثتی است که در سرتاسر مولکول DNA استقرار یافته است. هر کدام از ژنها دارای اطلاعات ویژه‌ای است که برای ساختن پروتئین، ضروری است. ژنها مسئول ساختن پروتئینها هستند. ژنها اساس زندگی اند و چگونگی تکثیر، رشد و تکامل یافته و نسله‌ها را تعیین و تنظیم و کنترل می کنند.

در صورتی که تغییری در ساختمان یک ژن داده شود، یعنی اطلاعات مولکول DNA تغییر نماید، ساخت پروتئین مختل می شود و به اصطلاح جهش (Mutation) حاصل می شود. جهشها می توانند تحت تأثیر عوامل شیمیایی یا فیزیکی حاصل شود. با فرآیند جهش، می توان پیدایش سرطان را توجیه نمود. بیشتر مواد سرطان‌زا سبب جهش می شوند و با ایجاد تغییرات در اطلاعات ژنتیک و تغییر در بخشی از مولکول DNA کار طبیعی سلول را مختلف می سازند. البته گاه نیز ممکن است با تغییر خودبه‌خود و شکستگی در زنجیر DNA کار ژنهای مهار کننده (که به احتمال از سرطان

جلوگیری می نمایند) مختل شود و به بروز سرطان منجر گردد. (۳۵)

سایر سرطانها
«افراد سیگاری احتمال مبتلا شدن آنان به سایر سرطانها از قبیل: زبان، دهان، غدد، بزاق و حلق (۶ تا ۲۷ برابر)، سرطان بینی (۳ مرتبه بیشتر)، کلیه (۵ برابر)، آلت تناسلی مرد (۲ الی ۳ برابر)، گلو (۱۲ برابر)، مری (۸ تا ۱۰ برابر)، حنجره (۱۰ تا ۱۸ برابر)، معده (۲ تا ۳ برابر)، لوزالمعده (۳ تا ۵ برابر)، مقعد (۵ تا ۶ برابر) وجود دارد. همچنین این افراد در معرض سرطان رحم (در صورت مؤنث بودن) نیز قرار دارند. حدود نیمی از موارد سرطان مثانه در افراد مبتلا به سیگار دیده می شود.

افسردگی

افراد سیگاری و دودکش افسرده می شوند. احتمال ابتلا به عارضه افسردگی در افرادی که به کشیدن سیگار اعتیاد دارند، بسیار زیاد است. در نروژ محققان پس از ۱۱ سال تحقیقات دریافتند که احتمال ابتلا به افسردگی در افراد سیگاری زیاد بوده است و درصد احتمال بروز این عارضه به تعداد سیگارهایی که فرد در روز استفاده می نماید، بستگی دارد. مصرف زیاد نیکوتین، میزان هورمون شیمیایی «سروتونین» را کاهش می دهد. هورمون سروتونین تنها هورمونی است که کاهش آن موجب بروز حالت افسردگی افراد سیگاری می گردد. (۳۶)

ناتوانی جنسی (۳۷)؛

ریزش مو؛

آب مروارید؛

چین و چروک؛

ضایعات شنوایی؛

فساد دندانها؛

پوکی استخوان؛

بیماریهای قلبی و زخم معده (۳۸)

و....

تریاک و مشتقات آن:

تریاک، شیرهای است که از تیغ زدن غوزه گیاه خشخاش به دست می آید. تریاک (ایبوم) یکی از قدیمی ترین مواد مخدر است که سابقه طولانی دارد. تریاک از بوته خشخاش تهیه می گردد.

در واپسین روزهایی که هنوز پوسته میوه خشخاش تازه و سبز است، بر روی آن با اشیاء برنده، شکافهای

بنابراین، سرطان را می توان همان تومور یا نئوپلاسم بدخیم (Malignant) دانست.

در کتابهای پزشکی قدیم ایران نیز مانند ذخیره خوارزمشاهی نوشته طبیب و نویسنده بزرگ کتابهای طب به زبان فارسی، سیداسماعیل جرجانی، فصلی برای شناخت و درمان سرطان وجود دارد. در بیشتر این کتابها، سرطان همان دست اندازی یاخته های سرکش به بافتهای دیگر است که مانند پاهای یک خرچنگ به جهات گوناگون و مختلف، چنگ می اندازد. (۳۱)

سیگار عامل ۵۰ نوع بیماری و ۲۰ نوع سرطان است. (۳۲)

سرطان ریه

بیش از ۴۰ عنصر سرطانزا در دود سیگار وجود دارد. از جمله سرطانهایی که اغلب، محلول دود سیگار است، سرطان ریه (Primary lung cancer) می باشد. سرطان ریه، یک تومور است که در بافتهای ریه به وجود می آید. از سال ۱۹۹۰ میلادی تعداد موارد سرطان اولیه ریه به بیش از سایر سرطانها، افزایش یافته است. سرطان ریه هم اکنون شایع ترین سرطان، پس از سرطان پوست و اصلی ترین دلیل مرگ بر اثر سرطان می باشد.

سیگار کشیدن، اصلی ترین دلیل سرطان ریه است. افزایش موارد این بیماری با این شدت در یکصد سال گذشته بر اثر افزایش افراد سیگاری و دودکش بوده است. بنابراین، استفاده بیشتر از سیگار موجب بروز زودتر سرطان می گردد. برای مثال اگر روزی ۲۰ نخ سیگار مصرف گردد، بعد از ۲۰ سال و اگر روزی ۴۰ نخ، بعد از ۱۰ سال، این بیماری به وجود خواهد آمد. استفاده از سیگار، تقریباً در ۸۰ تا ۹۰ درصد موارد عامل سرطان ریه است. خطر برای کسانی که در اوان جوانی، روزانه بیش از ۲۰ عدد سیگار استفاده نموده اند، بسیار زیاد و جدی است. برای افرادی که به طور مداوم در معرض دود سیگار بوده اند، نیز این احتمال، تقریباً بالا است. (۳۴)

سرطان پوست

افراد سیگاری ۲ برابر بیشتر از افراد غیرسیگاری در معرض خطر ابتلا به نوعی سرطان پوست (پوست پوسته شدن، برجستگی روی پوست) قرار دارند»

در واپسین روزهایی که هنوز پوسته میوه خشخاش تازه و سبز است، بر روی آن با اشیاء برنده، شکافهای طولانی به وجود می آید که بر اثر مجاورت با هوا، رنگش به قهوه ای تیره گراییده می گردد و طی مراحل دیگری به تریاک تبدیل می شود

طولانی به وجود می‌آید که بر اثر مجاورت با هوا، رنگش به قهوه‌ای تیره گراییده می‌گردد و طی مراحل دیگری به تریاک تبدیل می‌شود. (۴۰)
 پس از مصرف تریاک، فرد از تأثیرات تجزیه و تحلیل و تعقل فاصله می‌گیرد. (۴۱) مشتقات تریاک عبارتند از:

مرفین:
 در سال ۱۸۰۵ مرفین از تریاک تهیه شد. (۴۲)
 مرفین، مسکنی قوی برای تسکین درد است که استعمال آن موجب اعتیاد فرد می‌گردد. (۴۳)
 از ده کیلو تریاک، یک کیلو مرفین به دست می‌آید. مرفین، تلخ و بی‌بو است و در موارد خاص و برای دوران کوتاه‌مدت از آن نیز برای امور پزشکی استفاده می‌گردد. (۴۴)

هروئین:
 نام شیمیایی آن (Diacety L – Mor-phine) است. در سال ۱۸۹۸ کشف گردید. قدرت

مسموم کنندگی آن ۵ برابر مرفین است. می‌توان گفت: هروئین، بدترین و مصیبت‌آفرین‌ترین مواد مخدر است. استفاده از هروئین، موجب اعتیاد فرد به این ماده در کمتر از ۲۱ روز می‌گردد. معتاد به هروئین بنده مطلق «هروئین» است. وابستگی فیزیکی بسیار شدید آن باعث می‌شود که معتاد، هر ۸ تا ۱۲ ساعت یک بار از این ماده مصرف کند تا اعتیادش نزد دیگران معلوم نشود. (۴۵)
 از هر یک کیلوگرم مرفین ۹۰۰ گرم هروئین حاصل می‌گردد که نرم و سفید رنگ و بسیار مهلک است. (۴۶)
 کوکائین:

کوکائین، ماده‌ای است بی‌بو و تلخ که از برگ درخت کوکا استخراج می‌شود، خاصیت بیهوش کنندگی دارد و اعتیادآور است. (۴۷)
 بومیان ساکن در آمریکای جنوبی، برگ کوکا (Cocaier) را می‌چوند، ولی در سایر کشورها «کوکائین» را که از برگ «کوکا» گرفته می‌شود، استنشاق می‌کنند. (۴۸)

کوکائین ابتدا به عنوان داروی بی‌حس کننده و مسکن مورد استفاده قرار گرفت، ولی بعداً متأسفانه وسیله اعتیاد معتادان واقع شد. از کوکائین، پودری به نام کراک (Crack) گرفته می‌شود که خطرناک‌تر از کوکائین است. (۴۹)
 حشیش (کانابیز)

حشیش که در آمریکا، ماری‌جوانا، در هند شانگ و شارا، در الجزایر و مراکش، کیف نامیده می‌شود، از سرشاخه‌های گلدار و یا به میوه نشسته شاهدانه تهیه می‌گردد.

اثرات آن، ۵ دقیقه پس از استعمال بروز می‌کند و ۳۰ دقیقه تا ۲ ساعت طول می‌کشد.
 حشیش سه گونه است:
 داروهای روان‌گردان:

داروهای محرک و هیجان‌آور - Les stimulant
 داروهای جانشین تریاک و مشتقاتش (مانند متادون)

داروهای توهم‌زا Hallucinogenes
 در میان این داروها «داروهای توهم‌زا» بسیار خطرناک‌تر است. این داروها بسیار خطرناک بوده و معتاد را دچار اوهام و هذیان می‌نماید. (۵۱)

معمولاً افراد معتاد به حشیش، معتاد به تریاک و مشتقات آن می‌شوند. (۸۰)
 درصد معتادین به تریاک و مشتقات آن، اعتیاد را با مصرف حشیش، آغاز می‌نمایند

آیت الله ناصر
مکارم شیرازی
می گوید: «قرآن
مجید در آیه
۱۹۵ سوره بقره
می فرماید: «ولا
تلقوا بآیدیکم الی
التهلکة [خودتان
را با دستانتان به
هلاکت نیفکنید].
طبق آمارهایی که
از سوی پزشکان
متخصص اعلام
شد، مرگ و میر
ناشی از دود سیگار
در سال، به پنج
میلیون نفر می رسد
بنابراین، کشیدن
سیگار، مصداق
القاء نفس در تهلکه
است.»

مست کننده ها:

الکل و ...

پس از خوردن الکل، مستی به وجود می آید. با مصرف بیشتر، این امر، افزایش می یابد و سخنان بی ربط از فرد شنیده می شود. عکس العملها کند می شود. فرد فریاد می زند، عربده می کشد، از پرتاب اشیاء ابا و ترسی ندارد. مانند دیوانه ها و بلکه بدتر می گردد و پس از مدتی به حالت خواب اغما، فرو می رود و چند ساعت بعد بیدار می شود. (۵۲)

عوارض تریاک و مشتقات آن (مرفین و هروئین):

- حالت خماری (در صورت دسترسی نداشتن معتاد به ماده مورد نظر) خمیازه، خواب آلودگی، ریزش آب از بینی و چشم، عرق زیاد، کاهش فشار خون، بی اشتهایی از علایم خماری است؛ چنانچه بیش از حداکثر ۴۸ ساعت حالت خماری طول بکشد، معتاد دچار حملات تشنج و لرزش می گردد و احساس خفگی می نماید.

- اعتیاد به این مواد = کاهش میل جنسی
- قیود اخلاقی و حس عاطفی از بین می رود و فرد، افسرده است و ...

عوارض کوکائین:

- بیماریهای قلبی، تغییر فشار خون، بیماریهای ریوی، تشنجات عضلانی، سردرد و سرگیجه. معتاد، احساس تشنگی و گرسنگی نمی کند و وزن بدنش کاهش می یابد.

- به علت توهم لمس، احساس سوزش در بدن می نماید.

- یاخته های عصبی، بینایی را مختل می کند.
- زیاده روی در مصرف، منجر به مرگ می گردد.
- حالت عصبی، بی قراری، اضطراب در فرد به وجود می آید.

- افراط در مصرف، منجر به بیماریهای روانی از جمله: «پسیکوزپارانویا» و جنون سمی (مانند جنون الکل) و گیجی همراه با توهمات بینایی و شنوایی و جنسی می شود.
- فرد حالت تهاجمی و ضد اجتماعی دارد.

عوارض حشیش:

معمولا افراد معتاد به حشیش، معتاد به تریاک و مشتقات آن می شوند. (۸۰ درصد معتادین به تریاک و مشتقات آن، اعتیاد را با مصرف حشیش، آغاز می نمایند).

عوارضی از جمله:

- ضربان قلب تندتر، سفیدی چشم قرمزتر، سرفه، خشکی گلو و دردهای عضلانی، بیماریهای ریوی و دستگاه گوارش، اسهال و ناتوانی جنسی؛ سقط جنین در زنان باردار؛ سبب پرحرفی؛ خنده های بی علت و گاهی داد و فریاد؛ از بین رفتن قیود اخلاقی؛ اختلال در حس قضاوت؛ توهم بینایی را در بر دارد.

عوارض داروهای روان گردان:

- عوارض داروهای هیجان آور:
- بی اشتهایی، لاغری، سکنه قلبی، بیماریهای گوارشی و در صورت مصرف زیاد، معتاد به حالت اغما رفته و جان خود را از دست می دهد.
- توهم شنوایی و بینایی و همچنین حس عاطفی از بین می رود و غالبا به بیماریهای روانی و جنون و شبه جنون مانند اسکیزوفرنی مبتلا می شود.

داروهای توهم زا:

- مصرف کننده LSD جسم خود را در حال تجزیه شدن می انگارد؛ بی اراده، خنده یا گریه

می‌نماید؛ دچار توهم بینایی و شنوایی شدن می‌گردد؛ با یک بار مصرف، ماهها خیالات موهوم به انسان دست می‌دهد و غمگینی و پریشانی بر او حاکم می‌گردد. بی‌توجهی به اجتماع و شغل و خانواده در وی ایجاد می‌گردد؛ حس عاطفی از بین می‌رود و فراموشی، بدخلقی و خشمگینی بدون دلیل بر وی چیره می‌گردد. رفتار وقیحانه و شرم‌آور و احساس نمودن اضطراب و وحشت در هر امری در وی مشاهده می‌گردد. در صورت تکرار در مصرف، به جنون اسکیزوفرنی (جنون جوانی) مبتلا می‌شود و ... (۵۳)

عوارض مست کننده‌ها:

عوارض الکحل و مانند آن به حدی است که در این مختصر نمی‌گنجد، ولی به مختصری از آن اشاره می‌شود:

اغتشاش روانی یا ذهنی به صورت گرفتگی ضمیر آگاه (Obhubilation) است که از ساده‌ترین سطح یعنی سنگینی و کندی تفکر شروع و تا حالت گیجی و بی‌حرکتی به اغما ادامه می‌یابد. حالت اغتشاش (Confusion mental) با دگرگونی شدید در قدرت جهت‌یابی زمانی، فضایی (Temporo-spatial) و هذیان همراه است.

- افسردگی؛

- کج خلقی؛

- رهایی از قیود اخلاقی؛

- بی‌احساسی و بی‌عاطفه شدن ... (۵۴)

دلایل حرمت مواد مخدر به ویژه دخانیات:

۱. «ولا تلقوا بأيديكم الى التهلكه» (بقره، ۱۹۵)

«خویش را با دست خویش به هلاکت نیفکنید.» علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد: «از نظر ادبی «با» در «بایدیکم» یا برای سببیت است... یا برای تأکید زیاد و کلمه «ایدی» مفعول و کنایه از قدرت و نیروها است (چون «ید» مفرد «ایدی» یعنی دست مظهر قدرت است) و بنابراین، مفاد جمله این است: نیروها و قدرتهای خود را از دست ندهید تا بیچاره و بدبخت شوید و «تهلکه» مانند «هلاک» مصدر است؛ ولی در لغت، بر وزن آن مصدر دیگری نیامده و معنایش این است که

انسان به حدی بیچاره و درمانده شود و خود را گم کند که نفهمد کجا هست. در این آیه از آنچه موجب هلاکت شود، مطلقاً نهی شده، خواه افراط و خواه تفریط باشد. (۵۵)

آیت‌الله سید عبدالحسین طیب در تفسیر این آیه می‌گوید: «... تعبیر «بایدیکم» اشاره به اینکه از روی اختیار خودتان چنین نکنید ... و مراد از تهلکه، اعم از هلاکت دنیوی و اخروی است و مراد از القاء به تهلکه، اقدام به هر عملی است که موجب وقوع در هلاکت انسان یا ترک عملی که باعث هلاکت آدمی گردد؛ مثلاً، عملی که مریض انجام دهد و باعث زیادتی مرض یا موت او گردد.» (۵۶)

در تفاسیر دیگر نیز چنین آمده است:

«خودکشی و ضرر به نفس، حرام قطعی است که از این آیه استفاده می‌شود.» (۵۷)
«حرمت خودکشی و انتخاب طریق، روشی که به هلاکت آدمی می‌انجامد.» (۵۸)

آیا این آیه، دلیلی گویا و روشن بر حرمت دخانیات و مواد مخدر نیست؟ و آیا با استعمال دخانیات یا مواد مخدر دست به خودکشی تدریجی نمی‌زنیم؟ آیت‌الله مرتضی مطهری در تقسیم‌بندی انواع مرگ، قسمتی را به «جنایت» اختصاص می‌دهد و می‌گوید: «مرگهایی که خود آن مرگها جنایت است، از قبیل خودکشیها، این گونه مرگها نفله کردن و هدر دادن خود است، بدترین انواع مرگهاست. کسانی که در تصادف اتومبیل کشته می‌شوند و خود مقصرند، مرگشان از این قبیل مرگهاست و همچنین کسانی که در راه یک گناه به هر شکل و به هر صورت باشد، کشته شوند.» (۵۹)

آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی در این باره می‌گوید: «قرآن مجید در آیه ۱۹۵ سوره بقره می‌فرماید: «ولا تلقوا بأيديكم الى التهلكه [خودتان را با دستانتان به هلاکت نیفکنید]. طبق آمارهایی که از سوی پزشکان متخصص اعلام شد، مرگ و میر ناشی از دود سیگار در سال، به پنج میلیون نفر می‌رسد بنابراین، کشیدن سیگار، مصداق القاء نفس در تهلکه است.» (۶۰)

دکتر شیخ یوسف قرضاوی (از علمای اهل تسنن) نیز این آیه را از جمله دلایل حرمت استعمال دخانیات می‌داند. وی ادامه می‌دهد که هر چیزی که مضر و دارای زیان باشد، خوردن و نوشیدن آن حرام است. (۶۱)

همچنین شیخ ابویحیی انصاری (شافعی مذهب

بر کسی پوشیده نیست که سیگار و سایر دخانیات و مواد مخدر، زیانهای اقتصادی شدیدی به هر جامعه که به آن معتاد است، وارد می‌نماید. به عنوان مثال، در ایران سالانه ۵۴ میلیارد نخ سیگار به ارزش یک هزار میلیارد تومان مصرف می‌شود و دو برابر این هزینه، صرف درمان سیگاریها می‌شود. هر سال در ایران ۵۰ هزار نفر و در جهان ۵ میلیون نفر به دلیل مصرف دخانیات، جان خود را از دست می‌دهند

متوفی ۹۲۶ قمری) به این آیه برای حرمت مواد مخدر استناد می‌نماید. (۶۲)

۲. تحریم اسراف

الف: «كلوا و اشربوا ولا تسرفوا انه لا يحب المسرفين» (۶۳)

ب: «ولا تسرفوا انه لا يحب المسرفين» (۶۴)

ج: «ولا تبذر تبذيراً ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين» (۶۵)

د: «واهلكنا المسرفين» (۶۶)

و: «ان المسرفين هم اصحاب النار» (۶۷)

ه: «انما الاسراف فيما اتلف المال واضر بالبدن» (۶۸)

شیخ حرعاملی (۱۱۰۴ - ۱۰۳۳ ق) آیه ۴۳ سوره غافر و روایت مذکور را از جمله دلایل حرمت استعمال دخانیات می‌داند.

علامه طباطبایی می‌گوید: «... در این جمله، دو امر اباحی و یک نهی تحریمی است و جمله «انه لا يحب المسرفين» نهی تحریمی مزبور را تحلیل می‌کند.» (۶۹)

آیت‌الله مکارم شیرازی می‌گوید: «کلمه «اسراف» کلمه بسیار جامعی است که هرگونه زیاده‌روی در کمیت و کیفیت و بیهوده‌گرایی و اتلاف و مانند آن را شامل می‌شود.» (۷۰)

شیخ عبدالحی رضوی کاشانی (از علمای قرن دوازدهم هجری) در کتاب *حلیقه الشیعه* با استفاده از حرمت اسراف و دلایل دیگر (۷۱) خواسته‌اش، ترک دخانیات و حرمت آن است. (۷۲)

بر کسی پوشیده نیست که سیگار و سایر دخانیات و

مواد مخدر، زیانهای اقتصادی شدیدی به هر جامعه که به آن معتاد است، وارد می‌نماید. (۷۳) به عنوان مثال، در ایران سالانه ۵۴ میلیارد نخ سیگار به ارزش یک هزار میلیارد تومان مصرف می‌شود و دو برابر این هزینه، صرف درمان سیگاریها می‌شود. (۷۴) هر سال در ایران، ۵۰ هزار نفر و در جهان ۵ میلیون نفر به دلیل مصرف دخانیات، جان خود را از دست می‌دهند.

آیا این آمار بیانگر اسراف نیست و آیا افراد دودکش و معتاد، به نفس خویش اسراف نمی‌کنند؟ (۷۵)

دکتر شیخ یوسف قرضاوی در این باره می‌گوید: «ضرر مالی آن [سیگار] روشن است که بدون اینکه نفع دینی و دنیوی داشته باشد، مال را به هدر می‌دهد در حالی که حضرت رسول (ص) از اضعاء و به هدر رفتن مال نهی کرده است. مخصوصاً برای کسانی که خود یا خانواده‌شان نیازمندند، شدیداً از این کار منع شده‌اند.» (۷۶)

ملاحسین بن اسکندر (از علمای اهل سنت حنفی مذهب) در این باره می‌گوید: «مصرف دخانیات از زشت‌ترین نوع اسراف است؛ چون فرد، مالش را آتش می‌زند بدون اینکه نفعی، عاید وی شود.» (۷۷)

۳. «ولا تقتلوا انفسکم» (نساء، ۲۹)

در روایات اهل بیت علیهم السلام از این آیه به «انتحار و خودکشی» تفسیر شده است. (۷۸)

بر اساس آیه ۱۹۵ سوره بقره، استعمال دخانیات و مواد مخدر نوعی قتل نفس محسوب می‌گردد.

همچنین شیخ دکتر یوسف قرضاوی از این آیه برای حرمت استعمال دخانیات استفاده نموده است. (۷۹)

۵۴. «قل انما حرم ربی الفواحش ما ظهر منها و ما بطن والاثم و البغی بغیر الحق» (اعراف، ۳۳).

« بگو همانا پروردگارم ناشایستیها را چه آشکار باشد چه پنهان، حرام کرده است و نیز سرکشی ناحق را.»

«الذین يتبعون الرسول ... يحل لهم الطيبات و يحرم عليهم الخبائث ...» (اعراف، ۱۵۷)

« کسانی که از رسول خدا پیروی می‌کنند... [همان پیامبر] طیبات و پاکیزه‌ها را بر آنان حلال و پلیدها را حرام می‌نماید...»

در تفسیر این آیات چنین آمده است که: «قیح

مرحوم آقا سید ابوالحسن اصفهانی در *وسيلة النجاة* می‌نویسد: «چیزی که مصرف یک یا دو مرتبه آن زیان آور نباشد، اما مصرف زیاد و اعتیاد به آن مضر باشد، مصرف مکرر آن مانند تریاک، حرام است که باید از آن برحذر شد.»

گناه، قبح ذاتی و عقلی است، نه تنها اجتماعی.» (۸۰)

منطق قرآن و پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام نیز چنین است که با روشهای گوناگون در مقابل اعتقاد نادرست مردم ایستادگی می نمودند. (شیخ حرعاملی نیز بر همین عقیده است.)

همچنین بر اساس این آیه، قبیح و خواهش به دو قسمت ظاهریه (مثل زنا، غیبت...) و باطنیه یا عقلیه تقسیم می شود و سپس به قاعده «کَلِمَا حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ حَكْمٌ بِالشَّرْعِ» بر حرمت قبیح عقلیه و باطنیه تصریح شده است. (۸۱)

همچنین شیخ محمدبن جعفر کتانی (مالکی مذهب متوفی ۱۳۴۵ قمری) (۸۲) و شیخ عبدالله بن جارالله بن ابراهیم (از علمای اهل سنت) (۸۲) آیه «و یحرم علیهم الخبائث» را یکی از دلایل حرمت دخانیات می دانند.

دلایل روایی:

«لاضرر و لااضرار فی الاسلام.»

«ضرر دیدن و ضرر رساندن در اسلام وجود ندارد.»

حدیث فوق که منقول از رسول گرامی اسلام (ص) می باشد، از شیعه و سنی نقل گردیده است و بر اساس نظر هر دو مذهب، قاعده ای فقهی محسوب می گردد و کسی حق ندارد به خود و دیگری ضرر برساند. (۸۳)

آیت الله ناصر مکارم شیرازی از جمله دلایل حرمت دخانیات را قاعده لاضرر می داند و می گوید: «قاعده لاضرر ... اضرار به نفس را نیز شامل می شود.» (۸۴)

دکتر شیخ یوسف قرضاوی نیز از جمله دلایل حرمت استعمال دخانیات را این قاعده دانسته است و می گوید: «پیامبر اسلام (ص) می فرماید: لاضرر و لااضرار فی الاسلام، بر اساس این دستور حضرت رسول (ص) می توان گفت که استعمال دخانیات، از قبیل: سیگار و قلیان و غیره مادام که ثابت شود به اشخاصی که آن را استعمال می کنند، ضرر می رساند، حرام است.» (۸۵)

«کل امر یکون فیه الفساد مما قد نهی عنه... فحرام ضار للجسم و فساد للنفس.»

آیت الله ناصر مکارم شیرازی درباره این روایت می گوید: «این حدیث معروف در فقه الرضا (ع) آمده است: کل امر یکون فیه الفساد مما قد نهی

عنه... فحرام ضار للجسم و فساد للنفس.

طبق این روایت، هر چیزی که ضرر مهمی برای بدن داشته باشد، حرام است.» (۸۶)

«ان الطین یورث السغم فی الجسد و یهیج الداء.»

آیت الله مکارم درباره این روایت می گوید: «بعضی عادت به خوردن گل دارند که در روایات اسلامی از آن شدیداً نهی شده است به خاطر اینکه برای بدن ضرر دارد. در روایتی آمده است: «ان الطین یورث السغم فی الجسد و یهیج الداء.» (خوردن گل، سبب بیماری و تهییج درد است) لذا مرحوم شهید در کتاب مسالک (۸۷)، نخستین دلیل تحریم آن را بما فیه من الاضرار الظاهر البدن شمرده است. این امور بیانگر آن است که حرمت اشیاء مضره از مسلمات بوده است حتی روزه واجب اگر ضرر داشته باشد، باید ترک شود.» (۸۸)

قاعده کَلِمَا حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ حَكْمٌ بِالشَّرْعِ

آیت الله مکارم با استناد به این قاعده می گوید: «طبق قاعده مسلم اصولی کَلِمَا حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ حَكْمٌ بِالشَّرْعِ (هر چیزی که عقل قطعی به آن حکم کند، شرع هم به آن حکم خواهد کرد) مسئله حرمت سیگار و انواع دخانیات در عصر ما که زینهای مهم آن بر همه دانشمندان ثابت شده، جای تردید باقی نمی گذارد. فتوای همه مراجع به حرمت مواد مخدر نیز از همین جا سرچشمه می گیرد. (۸۹)

حکم مواد مخدر و دخانیات در فقه شیعه:

با مراجعه به متون فقهی شیعه و اهل سنت، به این نتیجه خواهیم رسید که فقهای مذاهب اسلامی و حتی فقهای یک مذهب، از گذشته تا کنون، به طور یکسان به موضوع مواد مخدر و دخانیات نپرداخته اند.

در فقه شیعه، فقهای چون محقق حلی (۹۰)، علامه حلی (۹۱)، شهید ثانی (۹۲)، مرحوم آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی (وفات ۱۳۶۶ ق) تریاک یا افیون را در صورتی حرام می دانند که ضرر معنی به یا معتد به (ضرر قابل توجه) داشته باشد. این امر بیانگر این است که این فقها به ضرر قطعی آن یقین نداشته اند و به تعبیر آیت الله مرتضی مطهری «از این لحاظ است که به جنبه مطلب واقف نیستند، یعنی برایشان روشن نیست که آیا واقعا ضرر دارد یا ندارد، مثلاً فتوا در مسئله کشیدن تریاک.» (۹۳)

بر اساس مباحث گذشته، این موضوع استنباط می گردد که مواد مخدر و دخانیات از جمله انحرافات اجتماعی است که این انحرافات، توجه همگان (از جمله جامعه شناسان) را به خود معطوف داشته است و لذا با توجه به دلایل اجتماعی، علمی و فقهی، نباید در حرمت مواد مخدر و دخانیات تردیدی نمود.

تصریح، آنها را تحریم نکرده‌اند، اما از نظر من به تحریم نزدیک‌اند، چون اگر سکر آور باشند، بنا به فرموده پیامبر (ص) که هر چیز سکرآور حرام است، حرام می‌گرداند و چنانچه سکرآور نباشند، باز هم وارد کردن ضرر بر جسم، حرام است.» (۱۰۳)

شیخ احمد بابا سودانی (مالکی مذهب) حکم به اباحه مصرف دخانیات و تریاک (برای کسانی که سبب زوال عقل آنان نمی‌گردد) نموده است. (۱۰۴) شیخ نورالدین محمد اجهوری (مالکی مذهب) مصرف دخانیات را جایز می‌دانسته است. (۱۰۵)

دکتر شیخ وهبه الزحیلی (حنفی مذهب و معاصر) در کتاب *الفقه الاسلامی و ادلته* می‌گوید: «شیخ مرعی بن یوسف حنبلی صاحب کتاب *غایه المنتهی* می‌نویسد: مصرف دخانیات و قهوه حلال می‌باشد، لکن بهتر آن است که صاحبان عقل و خرد، از آن پرهیز نمایند.» (۱۰۶)

دکتر شیخ یوسف قرضاوی می‌گوید: «استعمال دخانیات از قبیل سیگار و قلیان و غیره، مادام که ثابت گردد که به اشخاصی که آن را استعمال می‌کنند، ضرر می‌رساند، حرام است.» (۱۰۷)

به هر حال امروزه فقهای اهل سنت (مانند فقهای شیعه) بر حرمت مواد مخدر توافق نظر دارند. در مورد استعمال دخانیات بسیاری از آنها، دخانیات را مطلقاً حرام می‌دانند. به بررسی علت این تفاوت فتوا در قسمت دیدگاه فقهی شیعه نیز بیان کردیم، لیکن در فقه اهل سنت، علل دیگری نیز وجود دارد.

علامه حلی در کتاب *القواعد* می‌گوید: «چیزی که بسیار آن کشنده باشد و حکم آن کشنده نباشد، بسیار خوردن آن حرام است مثل تریاک ... اگر زهرهای کشنده از این نوع باشند که مصرف اندک آن مانند تریاک و سقمونیا فایده داشته باشد، بیع آن جایز است...» (۹۴) سپس ایشان در همان کتاب در باب متاجر می‌گوید: «بیع تریاک حرام است، به خاطر مشتمل بودن آن بر خمر و لحم الافاعی و کشیدن آن به صورت مداوم، جایز نیست، مگر اینکه خوف تلف شدن باشد.» (۹۵)

مرحوم آقا سید ابوالحسن اصفهانی در *وسيلة النجاة* می‌نویسد: «چیزی که مصرف یک یا دو مرتبه آن زیان آور نباشد، اما مصرف زیاد و اعتیاد به آن مضر باشد، مصرف مکرر آن مانند تریاک، حرام است که باید از آن برحذر شد.» (۹۶)

این در حالی است که ایشان در جلد اول *وسيلة النجاة* می‌نویسد: «تریاک به ترتیبی که امروز معمول شده و در ایران شیوع پیدا کرده، حرام است؛ چون مورث صفاتی است که مخالف دینان و موجب از بین رفتن صحت بدن است.» (۹۷)

به هر روی امروزه، فقهای شیعه بر حرمت مطلق مواد مخدر اتفاق نظر دارند، اما در مورد حرمت دخانیات، بسیاری از فقیهان شیعه همان دیدگاه (یعنی داشتن ضرر معتد به یا معتنی به) را دارند. در عین حال، علمایی هم هستند که استعمال دخانیات را مطلقاً حرام می‌دانند که برخی از ایشان، عبارتند از: شیخ حرعاملی (۹۸) شیخ عبدالحی رضوی کاشانی (۹۹) (قرن ۱۲)، آیت الله مرتضی مطهری (۱۰۰)، آیت الله ناصر مکارم شیرازی. (۱۰۱)

همچنین امام خمینی در پاسخ به استفتائی، استعمال و مصرف مواد مخدر و هر نوع ماده اعتیاد آور دیگر برای کسانی که معتاد نمی‌باشند را از نظر شرع مقدس جایز ندانسته است. (۱۰۲)

حکم مواد مخدر و دخانیات در فقه اهل سنت

در فقه اهل سنت نیز در مورد این مسئله، وضعیتی همانند فقه شیعه وجود دارد ولی از جهاتی متفاوت است.

شیخ ابوحنبل (از علمای شافعی، متولد ۷۵۴ ق) می‌نویسد: «مفسرین، اشیایی را بیان داشته‌اند که اهل علم در حلت و حرمت آن اختلاف دارند. ... صاحب تحریر و تجبیر می‌گوید: اما مواد و اشیاء مخدر مثل بنگ، شوکران و حشیش، اهل علم به

دکتر شیخ وهبه الزحیلی (حنفی مذهب و معاصر) در کتاب *الفقه الاسلامی و ادلته* می‌گوید: «شیخ مرعی بن یوسف حنبلی صاحب کتاب *غایه المنتهی* می‌نویسد: مصرف دخانیات و قهوه حلال می‌باشد، لکن بهتر آن است که صاحبان عقل و خرد، از آن پرهیز نمایند.»

شیخ محمد کتانی (مالکی مذهب و متوفی ۱۳۴۵ق) به این تفاوت اشاره کرده است و می‌گوید: « عده‌ای از علما فقط به دلیل بوی زشت آن، حکم به کراهت داده‌اند و عده‌ای نیز فتوا به تحریم داده‌اند که مطابق واقع، حکم اخیر می‌باشد و برخی هم به دلیل جهل و عدم شناخت و گاهی کوتاهی و سهل انگاری در امور دین، حکم به اباحت داده‌اند.» (۱۰۸) وی در ادامه می‌گوید: « فتاوی‌های فقه‌های مالکی در باره حرمت دخانیات، بالغ بر سیصد رای است.» (۱۰۹)

از آنجا که بسیاری از علمای اهل سنت، استعمال دخانیات را مطلقاً حرام می‌دانند، به ذکر نام چند نفر از این فقها اشاره می‌کنیم: شیخ ابوسعید محمد بن سعد الدین تیریزی (متوفی ۱۰۲۴، حنفی) (۱۱۰) شیخ نجم الدین محمد غزی (متوفی ۱۰۳۳ق، شافعی) (۱۱۱) شیخ ابوعباس احمد بن ابی الوفا (متوفی ۱۰۳۸، حنبلی) (۱۱۲) و شیخ جادالحق علی جادالحق (شیخ الازهر) (۱۱۳)

نتیجه:

بر اساس مباحث گذشته، این موضوع استنباط می‌گردد که مواد مخدر و دخانیات از جمله انحرافات اجتماعی است که این انحرافات، توجه همگان (از جمله جامعه شناسان) (۱۱۴) را به خود معطوف داشته است و لذا با توجه به دلایل اجتماعی، علمی و فقهی، نباید در حرمت مواد مخدر و دخانیات تردیدی نمود. از راه حل‌های حل این معضل می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

ممنوعیت استعمال دخانیات در مکان‌های عمومی (در مرحله اول) و در سایر مکانها (در مرحله دوم)، ممنوعیت فروش سیگار و مانند آن به کودکان و نوجوانان و سپس ممنوعیت مطلق فروش به همگان (با در نظر گرفتن جوانب)، برخورد مقامات قضایی با نوجوانان و جوانان معتاد به دخانیات و اجرای مجازات و سپس برخورد با همگان، برخورد شدید با قاچاقچیان و فروشندگان مواد مخدر و نیروزا، کمک و مهلت به سرمایه‌گذاران و کارمندان و کارگران بخش دخانیات برای تغییر شغل، فرهنگ سازی از طریق رسانه‌های عمومی و آموزش و پرورش، همیاری و همکاری دانشمندان علم روز و جدید با فقها از طریق سخنرانیها، کتب و مقالات مشترک و ...

پی‌نوشتها

۱. سایت ستاد مبارزه با مواد مخدر، dcha.ir.
۲. همان.
۳. فرهنگ فارسی (متوسط)، دکتر محمد معین، ج ۲، تهران، امیرکبیر، چاپ یازدهم، ۱۳۷۶، ذیل واژه «دخانیات».
۴. لغت‌نامه دهخدا، علی‌اکبر دهخدا، ج ۷، تهران، دانشگاه تهران، چاپ دوم از دوره جدید، ۱۳۷۷، ذیل واژه دخانیات.
۵. مسئله سیگار در آیین تحقیق، فرامرز سهرابی و گروه تحقیق، تهران، مدرسه، ۱۳۶۹، روزنامه جام جم، ۱۰ خرداد ۱۳۸۲، نک Jamejamdaily.net.
۶. فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، تهران، معین، ۱۳۸۳، ذیل توتون.
۷. همان، ذیل تنباکو.
۸. لغت‌نامه دهخدا، جلد هشتم، ذیل واژه «سیگار».
۹. فرهنگ فارسی معین، ذیل واژه سیگار.
۱۰. لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۰، ذیل واژه «غلیان».
۱۱. فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، ذیل واژه «چیق».
۱۲. همان، ذیل واژه «پیپ».
۱۳. سیگار در آیین تحقیق، فرامرز سهرابی و گروه تحقیق، ص ۳۱ و همچنین مقاله روز بدون دخانیات آرزوی همه مردم ایران، دکتر آرش فرهودی، جام‌جم، شنبه ۱۰ خرداد ۱۳۸۲ - لغت‌نامه دهخدا، ج ۸، ذیل واژه «سیگار» و نیز دایره‌المعارف فارسی، دکتر غلامحسین مصاحب، تهران، امیرکبیر (کتابهای جیبی)، چاپ دوم، ۱۳۸۰، جلد اول ذیل واژه «سیگار».
۱۴. از جمله پاپ اوربن (Urbain) در سال ۱۶۲۴ میلادی به تکفیر کسانی پرداخت که از سیگار استفاده می‌نمودند. (هرمزنامه، ابراهیم پورداوود، تهران انجمن ایران شناسی، ۱۳۳۱).
۱۵. دایره‌المعارف تشیع، زیر نظر: احمد صدر حاج سید جوادی، بهاء الدین خرمشاهی و کامران فانی، شهید سعید مجبئی، چاپ اول، ۱۳۷۸، جلد ۷، ص ۴۵۳، ذیل واژه دخان.
۱۶. نظری به پیدایش قلیان و چیق در ایران، محمد حسن سمسار، تصویر، دوره ۲، ش ۱۷، اسفند ۱۳۸۲، ص ۱۴ تا ۲۵ به نقل از سایت ichodoc.ir.
۱۷. لغت‌نامه دهخدا، ج ۸، ذیل «سیگار» - دایره‌المعارف فارسی، ذیل «سیگار».
۱۸. همان و همچنین هرمزد نامه، ص ۱۹۹.
۱۹. نظری به پیدایش قلیان و چیق در ایران.
۲۰. همان - زندگی شاه عباس اول، نصراله فلسفی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۷۹.
۲۱. کلامیوم موجود در انواع سیگار، توتون و تنباکوی ایرانی، علی محمد حکیمیان و دیگران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی، درمانی اصفهان، مجله علوم پزشکی، سال ۶ شماره ۴

۴۰. معتاد کیست؟ مواد مخدر چیست؟ دکتر تاج زمان دانش، تهران، سازمان انتشارات کیهان، اول، ۱۳۷۹، ص ۷۵- مواد مخدر و اعتیاد، عبدالحسین شاکرمی، تهران، انتشارات میر، ۱۳۶۸، ص. ۸۸

۴۱. زنجیره های اعتیاد، دکتر ایرج صالحی، تهران، آوای نور، اول، ۱۳۷۱، ص. ۲۷.

۴۲. معتاد کیست؟ مواد مخدر چیست؟ ص ۷۷.

۴۳. فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، ذیل واژه مرفین.

۴۴. معتاد کیست، مواد مخدر چیست؟ ص ۷۷. مواد مخدر و اعتیاد، ص ۹۸.

۴۵. زنجیره های اعتیاد، ص ۳۱.

۴۶. معتاد کیست؟ مواد مخدر چیست؟ ص ۷۸- مواد مخدر و اعتیاد، عبدالحسین شاکرمی، ص ۹۸.

۴۷. فرهنگ فارسی (یک جلدی)، ذیل واژه کوکائین.

۴۸. زنجیره های اعتیاد، ص ۳۳.

۴۹. معتاد کیست؟ اعتیاد چیست؟، ص ۴۸.

۵۰. معتاد کیست؟ مواد مخدر چیست؟ ص ۷۸، -فرهنگ فارسی معین (یک جلدی) ذیل واژه های حشیش، بنگ، بنگاب، چرس- مواد مخدر و اعتیاد، عبدالحسین شاکرمی، ص ۱۱۰ به بعد.

۵۱. معتاد کیست؟ اعتیاد چیست؟، ص ۸۴ تا ۸۸.

۵۲. زنجیره های اعتیاد، ص ۲۴ تا ۲۶.

۵۳. معتاد کیست؟ مواد مخدر چیست؟ ص ۱۰۱، ۱۰۹.

۵۴. زنجیره های اعتیاد، ص ۲۴، ۲۶ - مبارزه اسلام با میخوارگی و الکلیسم، جمعی از محققان، قم، مؤسسه در راه حق.

۵۵. تفسیر المیزان، علامه آیت الله سید محمد حسین طباطبایی، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی با همکاری با مرکز نشر فرهنگی رجا، چاپ چهارم، ۱۳۶۷ جلد دوم، ص ۸۴.

۵۶. تفسیر اطبیب البیان، آیت الله سید عبدالحسین طیب اصفهانی، تهران، انتشارات اسلام، چاپ دوم، ۱۳۷۴، جلد دوم، ص ۳۶۰.

۵۷. تفسیر نور، محسن قرائتی، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۰، ج اول، ص ۳۰۹.

۵۸. تفسیر راهنما، اکبر هاشمی و جمعی از محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ سوم، ۱۳۷۹، جلد یک، ص ۶۳۸.

۵۹. قیام و انقلاب مهدی علیه السلام و مقاله شهید، مرتضی مطهری، تهران، صدرا، چاپ بیست و پنجم، ۱۳۸۲، ص ۷۱.

۶۰. سایت ستاد پاسخگوی به مسایل دینی porsojo.com ذیل پرسش حکم توتون و سیگار که در آنها شراب به کار رفته است.

۶۱. حلال و حرام در اسلام، دکتر یوسف قرضاوی، ترجمه ابوبکر حسن زاده، تهران، نشر احسان، چاپ ششم، ۱۳۸۰، ص ۱۰۵.

۶۲. بررسی مواد مخدر در متون اسلامی، ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران، سازمان تبلیغات، ۱۳۷۴، ص ۱۴۶.

ص ۶۵- ۶۹ ۱۳۷۷ خورشیدی (به نقل از مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران) (پژوهشکده).

۲۲. آخرین روز تحقیقات درباره مضرات سیگار، اخبار پزشکی سلامت، سایت خدماتی دانشجویان و کارمندان مخابرات Amouzesh.Hamegan.ir.

۲۳. روز بدون دخانیات آرزوی همه مردم.

۲۴. همان.

۲۵. برخی از مواد موجود در سیگار، <http://www.senmerv.com/avchives/000041.php>

۲۶. همان.

۲۷. راهنمای پزشکی خانواده (بیماریهای بینی، گلو و تنفس)، انجمن پزشکی بریتانیا، ترجمه بیژن و بابک معصوم، مشهد، نشر امامت، دوم، ۱۳۸۲.

۲۸. برخی از مواد موجود در سیگار، سایت senmerv.com لغت نامه دهخدا، ج. ۸، ذیل واژه سیگار- دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج. ۱۰، ذیل واژه سیگار.

۲۹. خبرگزاری کار ایران ۱۳۸۴/۸/۲۹ به نقل از Nicasalehi.com (۲۲ نوامبر ۲۰۰۵ میلادی).

۳۰. راهنمای پزشکی خانواده، (ژنتیک، توارث و سرطان) انجمن پزشکی بریتانیا، ترجمه حمیدرضا، زیر نظر دکتر خلیل رحیمی خوش، مشهد، چاپ دوم، ۱۳۸۲، ص ۵۳ البته پزشکان ایران قدیم نیز همانند: بقراط فکر می کردند که ادامه خواهیم گفت.

۳۱. سرطان (نگرش تازه به نقش تغذیه در ایجاد سرطان و پیشگیری از آن)، دکتر مهدی نوری، تهران، هله، اول، ۱۳۸۲، ص ۱۹-۱۰.

۳۲. سیگار عامل ۵۰ نوع بیماری و ۲۰ نوع سرطان است، محمدرضا مسجدی، (دبیرکل جمعیت مبارزه با استعمال دخانیات)، سایت ستاد مبارزه با مواد مخدر dcha.ir.

۳۳. دکتر ایرج خسرونی، رئیس جامعه پزشکان متخصص داخلی ایران، کنگره جامعه پزشکان متخصص داخلی ایران، سرویس بهداشت و درمان خبرگزاری دانشجویان ایران تحت عنوان برخی از مضرات سیگار به نقل از Amouzesh.Hamegan.ir.

۳۴. راهنمای پزشکی خانواده ۱۱، انجمن پزشکی بریتانیا، ص. ۱۳۸-۱۴۱.

۳۵. برخی از مضرات سیگار، دکتر ایرج خسرونی، روز بدون دخانیات آرزوی همه مردم ایران.

۳۶. افراد سیگاری افسرده می شوند، سایت aftab.ir (آفتاب)، یکشنبه ۱۴ اسفند ۱۳۸۴، ۵ مارس ۲۰۰۶- روز بدون دخانیات آرزوی همه مردم زمین، دکتر آرش فرهودی.

۳۷. رجوع شود به mardoman.com و همچنین Amouzesh.Hamegan.ir.

۳۸. برخی از مضرات سیگار، دکتر ایرج خسرونی.

۳۹. فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، ذیل واژه تریاک.

۳۱. اعراف، ۳۱.
۳۲. انعام، ۱۴۱.
۳۳. اسراء، ۲۶-۲۷.
۳۴. انبیاء، ۹.
۳۵. غافر، ۴۳.
۳۶. تفسیر المیزان، ج ۸، ص ۱۱۰.
۳۷. تفسیر نمونه، جلد ۶ صفحه ۱۴۹.
۳۸. مثل روایاتی که از بوی بد نهی می کند، دایره المعارف تشیع، ج ۷، د.دخان.
۳۹. همان.
۴۰. سایت ستاد مبارزه با مواد مخدر.
۴۱. سیگار هر ۲/۵ ثانیه یک مرگ خاموش، آرین رستمی، عضو کمیته دخانیات معاونت پیشگیری سازمان بهداشتی، خبرگزاری مهر، سوم دیماه، ۱۳۸۳، MEHRNEWS.com.
۴۲. اقتصاد ایران، ماهنامه اقتصادی و مالی بین الملل، مقاله سیاست گذاری درست برای یک بازار غلظ، iranecomomics.net.
۴۳. حلال و حرام در اسلام، ص ۱۰۶.
۴۴. حکم التدخین عند الائمه الاربعه و غیرهم، محمد بن جعفر کتانی، گردآوری محمد فاتح کتانی، ص ۱۰۱.
۴۵. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، شیخ علامه ابی علی الفضل بن الحسن الطبرسی (امین الاسلام)، بیروت (لبنان) دارالمعر، چاپ اول ۱۴۰۶ هجری قمری برابر با ۱۹۸۶ میلادی، با همکاری انتشارات ناصر خسرو (تهران)، جلد ۳ و ۴، ص ۵۰- تفسیر نورالثقلین، مرحوم شیخ العروس الحویزی، بیروت (لبنان)، تاریخ عربی، چاپ اول، ۱۴۲۲ قمری برابر با ۲۰۰۱ میلادی، جلد دوم، ص ۵۳ تا ۵۵.
۴۶. حلال و حرام در اسلام، ص ۱۰۵.
۴۷. تفسیر نور، محسن قرآنی، قم، در راه حق، چاپ پنجم، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۵۴، ذیل آیه ۳۳ سوره اعراف.
۴۸. تفسیر اطیب البیان، آیت اله سید عبدالحسین طیب، تهران، اسلام، چاپ دوم، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۳۱۰، ذیل آیه سوره اعراف.
۴۹. حکم التدخین عند الائمه و غیرهم، محمد بن جعفر کتانی، جمع آوری محمد فاتح کتانی، ص ۱۱۸.
۵۰. المخدرات و العقاقیر المخدره، سلسله مرکز اباحت شاه کافعه، مکه، مکتبه الطلاب الجامعی، ص ۲۳۹.
۵۱. برای بررسی این روایت و قاعده به کتب ذیل رجوع شود:
۱. کتاب المعیشه کافی، محمد بن یعقوب کلینی، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، ۱۳۷۷، باب الضرار، روایت ۲ و ۸.
۲. وسایل الشیعه، محمد بن حسن حر عاملی، به تصحیح عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران، ۱۳۷۶ قمری، کتاب احیاء موات، باب ۱۲.
۳. مستدرک الوسائل، حاجی نوری، تهران، ۱۳۸۲ قمری، ج ۳، ص ۱۵۰.
۴. الدرر النجفیه، شیخ یوسف بحرانی، ص ۱۸۵.
۵. القواعد الفقهیه، ناصر مکارم شیرازی، قم، باب قاعده لاضرر.
۶. منیه الطلاب، تقریرات میرزای نائینی، حاج شیخ موسی نجفی خوانساری، نجف، ۱۳۵۷ قمری، ج ۲، ص ۲۰۹.
۷. کفایه الاصول، محمد کاظم خراسانی (آخوند خراسانی)، تهران، ج ۲، ص ۲۶۷.
۸. مکاسب، شیخ مرتضی انصاری، (محتسبی)، چاپ ۱۳۲۵ قمری، ج ۲، ص ۲۴۸، رساله لاضرر.
۹. حلال و حرام در اسلام، ص ۱۰۶.
- ۱۰- آشنایی با قرآن ۴، (تفسیر سوره نور)، مرتضی مطهری، تهران، صدرا، دوازدهم، ۱۳۸۰، ص ۷۶.
۱۱. ستاد پاسخگویی به مسائل دینی، سایت porsojo.com ذیل پرسش حکم توتون و سیگارهایی که در آنها شراب به کار رفته است، از نظر شرعی و فقهی و علمی چیست؟
۱۲. حلال و حرام در اسلام، ص ۱۰۶.
۱۳. ستاد پاسخگویی به مسائل دینی، سایت porsojo.com ذیل پرسش حکم توتون و سیگارهایی که ...
۱۴. مسالک الافهام فی شرح شرایع الاسلام، شهید ثانی (م)، ۹۶۶ ق.
۱۵. ستاد پاسخگویی به مسائل دینی، ذیل پرسش حکم توتون ...
۱۶. همان.
۱۷. شرایع الاسلام، محقق حلی، ج ۳، ص ۱۷۶.
۱۸. قواعد الاحکام، علامه حلی، ج ۲، ص ۱۵۷- بررسی مواد مخدر در متون اسلامی، ص ۷۳.
۱۹. تحریر الروضه فی شرح اللمعه، شهید ثانی، (یک جلدی)، به اهتمام امینی و آیتی، ص ۴۰۵.
۲۰. تعلیم و تربیت در اسلام، مرتضی مطهری، ص ۲۶۸.
۲۱. قواعد الاحکام، جلد ۲، ص ۱۵۷ به بعد.
۲۲. جامع المقاصد فی شرح القواعد، علی بن حسین کرکی، ج ۴، ص ۲۱.
۲۳. وسیله النجاه، ج ۳، ص ۵۸- تعلیم و تربیت در اسلام، بخش دوم، ص ۲۶۸.
۲۴. همان، ج ۱، ص ۱۲۲.
۲۵. الفوائد الطوسیه، شیخ حر عاملی، ص ۲۲۴.
۲۶. دایره المعارف تشیع، ج ۷، ذیل واژه دخان.
۲۷. تعلیم و تربیت در اسلام، بخش دوم، ص ۲۶۸ به بعد.
۲۸. سایت پاسخگویی به مسائل دینی، porsojo.com.
۲۹. رساله نوبین فقهی پزشکی، ج ۳، دکتر بی آزار شیرازی، ص ۲۱۸.
۳۰. التفسیر الکبیر المسمین بالبحر المحیط.
۳۱. حکم التدخین عند الائمه الاربعه و غیرهم، ص ۱۶۹.
۳۲. همان.
۳۳. الفقه الاسلامی و ادلته، دکتر وهبه الزحیلی، ج ۶، ص ۱۰۶.

۱۶۷. خرمشاهی، بهاء‌الدین و فانی، کامران شهیدسعید محبی، اول ۱۳۷۸.
۱۰۷. حلال و حرام در اسلام، ص ۱۰۶.
۱۰۸. حکم‌التدفین، ص ۱۱ به بعد.
۱۰۹. همان، ص ۲۲۳.
۱۱۰. همان، ص ۲۰۶.
۱۱۱. همان، ص ۲۳۰.
۱۱۲. همان، ص ۲۳۶.
۱۱۳. الحکم الشرعی فی التدفین، ص ۱۴.
۱۱۴. رجوع شود به: آسیب‌شناسی اجتماعی، هدایت‌الله ستوده- جامعه‌شناسی انحرافات و آسیب‌شناسی انحرافی، داور شیخاوندی- آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات، محمد حسین فرجاد- بینواترها، دکتر علی قائمی- اعتیاد دختران و پسران، محمد علی کریمی نیا.
۱۱۵. کریمی نیا، محمد علی، اعتیاد دختران و پسران، قم، جمال مهدی(عج)، ۱۳۸۱.
۱۱۶. قائمی، علی، بینواترها، تهران، پیک علوم، اول، ۱۳۷۹.
۱۱۷. مطهری، مرتضی، آشنایی با علوم اسلامی، تهران، صدا، ۱۳۶۹.
۱۱۸. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، صدا، چاپ دوم، ۱۳۸۱، جلد بیستم.
۱۱۹. اداره کل مطالعات و پژوهش‌های ستاد مبارزه با مواد مخدر، بررسی مواد مخدر در متون اسلامی، تهران، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴.
۱۲۰. روح‌الله، خمینی، استفتائات، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵.
۱۲۱. بنی هاشمی خمینی، سید محمد حسین، رساله توضیح المسائل مراجع، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۳.
۱۲۲. کتانی، محمدجعفر، حکم‌التدخین عندالائمه الاربعه و غیر هم.
۱۲۳. الطیبار، عبدالله بن محمد بن احمد، مواد مخدر در فقه اسلام، مولانا حسین پور، سید محمد یوسف، تربت جام، نشر شیخ الاسلام احمد جام، ۱۳۸۰.
۱۲۴. قرضای، یوسف، حلال و حرام در اسلام، حسن زاده، ابوبکر، تهران، احسان، ۱۳۸۰.
۱۲۵. طباطبایی، سیدمحمد حسین، تفسیرالمیزان، نشر بنیاد علمی و فکر علامه طباطبایی با همکاری مرکز نشر فرهنگی رجاء، چهارم، ۱۳۶۷.
۱۲۶. طیب اصفهانی، سیدعبدالحسین، تفسیر اطیب البیان، تهران، اسلام، ۱۳۷۴.
۱۲۷. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۰.
۱۲۸. هاشمی، اکبر و دیگران، تفسیرراهنما، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۹.
۱۲۹. مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی علیه السلام و مقاله شهید، تهران، صدا، ۱۳۸۲.
۱۳۰. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیرنمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۳۱. قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم، در راه حق، ۱۳۷۹.
۱۳۲. طیب، سیدعبدالحسین، تفسیر اطیب البیان، تهران، اسلام، ۱۳۷۸.
۱۳۳. کلینی، محمدبن یعقوب، کافی، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، ۱۳۷۷.

فهرست منابع و مآخذ:

الف) کتب:

۱. قرآن کریم
۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی (متوسط)، تهران، امیرکبیر چاپ یازدهم، ۱۳۷۶.
۳. دهخدا، علی اکبر، معین، محمد و شهیدی، لغت نامه دهخدا، سید جعفر تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۴. سهرابی، فرامرز، مسئله سیگار در آینه تحقیق، تهران، مدرسه، ۱۳۶۹.
۵. پورداود، ابراهیم، هرمزد نامه، تهران، انجمن ایران شناسی، ۱۳۳۱.
۶. فلسفی، نصرالله، زندگی شاه عباس اول، تهران، دانشگاه تهران (۴ جلدی)، ۱۳۷۴.
۷. انجمن پزشکی بریتانیا، راهنمای پزشکی خانواده (۱۱ بیماری‌های بینی، گلو و تنفس)، ترجمه بیژن و بابک معصوم، زیر نظر دکتر خلیل رحیمی خوش، مشهد، امامت، ۱۳۸۲.
۸. انجمن پزشکی بریتانیا، راهنمای پزشکی خانواده (۴ ژنتیک، توارث و سرطان) صفا، حمیدرضا زیر نظر دکتر خلیل رحیمی خوش، مشهد، امامت، ۱۳۸۲.
۹. نوری، مهدی، سرطان (نگرش تازه به نقش تغذیه در ایجاد سرطان و پیشگیری از آن)، تهران، هله، ۱۳۸۲.
۱۰. دانش، تاج زمان، معتاد کیست؟ مواد مخدر چیست؟، تهران، سازمان انتشارات کیهان، اول، ۱۳۷۹.
۱۱. شاکرمی، عبدالحسین، مواد مخدر و اعتیاد، تهران، میر (گوتنبرگ)، ۱۳۸۶.
۱۲. صالحی، ایرج، زنجیره های اعتیاد، تهران، آوای نور، ۱۳۷۱.
۱۳. صدر، حاج سیدجوادی، احمد، دایره المعارف تشیع،

۳۴. حرعاملی، محمدبن حسن، وسایل الشیعه، تصحیح عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران، ۱۳۷۶.
۳۵. مطهری، مرتضی، آشنایی با قرآن، ج ۴ (تفسیر سوره نور)، تهران، صدرا، ۱۳۸۰.
۳۶. الحكم الشرعی فی التدخین، متعلمه الصحه العالمیه لاقليم شرق البحر المتوسط، اسکندریه مصر، ۱۹۸۸ میلادی.
۳۷. المخدرات و العاقیرالمخدره، سلسله الکتب مرکز ابحاث مکافحه، مکتبه الطلاب الجامعی، ۱۴۰۵.
۳۸. الطبرسی، ابن علی الفضل بنی الحسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت (لبنان) دارالمعرفه، اول، ۴۰۶ قمری برابر با ۱۹۸۶ میلادی با همکاری نشر ناصر خسرو (تهران) ج ۳ و ۴.
۳۹. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۷۶.
۴۰. مصاحب، غلامحسین، دایره المعارف فارسی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۰.
۴۱. العروسی الحوزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، تحقیق سید علی عاشور، بیروت (لبنان)، ۱۴۲۲، موسسه التاریخ العربی.
۴۲. ستوده، هدایت الله، آسیب شناسی اجتماعی، تهران، آوای نور، ۱۳۷۸.
۴۳. شیخوندی، داور، جامعه شناسی انحرافات و آسیب شناسی اجتماعی، تهران، نشر و پخش کتاب، ۱۳۵۳.
۴۴. فرجاد، محمد حسین، آسیب شناسی اجتماعی و جامعه شناسی انحرافات، تهران، بدر، ۱۳۶۳.
۴۵. عاملی، شیخ حر، الفوائد الطوسیه، قم، مطبعه العلمیه، ۱۳۷۶.
۴۶. عاملی، شیخ حر، جواهر السنیه، قم، قائم آل محمد، ۱۳۸۴.
۴۷. کرکی، محقق، جامع المقاصد فی شرح القواعد، بیروت، موسسه آل البیت لأحیاء التراث، ۱۴۱۱ ق.
۴۸. حلّی، محقق، شرایع الاسلام، قم، دارالتفسیر، ج ۳، ۱۳۸۳.
۴۹. اصفهانی، ابوالحسن، وسیله النجاه، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۳۹۷ ق.
۵۰. شهید ثانی، تحریر الروضه فی شرح اللمعه، به کوشش علیرضا امینی و محمدرضا آیتی، تهران، سمت، ۱۳۸۰.
۵۱. بی آزار شیرازی، عبدالکریم، رساله نوین فقهی پزشکی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵.
۵۲. زحیلی، وهبه، الفقه الاسلامی وادلته، ج ۶، بیروت، دارالفکر.
۵۳. نوری، حاجی، مستدرک الوسائل، تهران، ۱۳۸۲ قمری.
۵۴. بحرانی، یوسف، الدرر النجفیه.
۵۵. مکارم شیرازی، ناصر، القواعد الفقهیه، قم.
۵۶. نجفی خوانساری، حاج شیخ موسی، منیه الطلاب، تقریرات میرزای نائینی، نجف، ۱۳۵۷ قمری.
۵۷. خراسانی (آخوند خراسانی)، محمد کاظم، کفایه الاصول، تهران.
۵۸. انصاری، مرتضی، مکاسب، ۱۳۲۵ قمری.

ب) مجلات و مقالات اینترنتی:

۱. فرهودی، آرش، روز بدون دخانیات آرزوی همه مردم زمین، جام جم، خرداد ۱۳۸۲.
jamejamdaily.net
۲. سمسار، محمد حسن، نظری به پیدایش قلیان و چپق در ایران، تصویر دوره ۲، ش ۱۷، اسفند ۱۳۸۲.
ichodoc.ir
۳. حکیمیان، علی محمد و دیگران، کلامیوم موجود در انواع سیگار، توتون و تنباکوی ایرانی، دانشگاه علم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی اصفهان، مجله علوم پزشکی، سال ۶ شماره ۴ به نقل از مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (پژوهشکده) IRANDOS.AC.IR
۴. آخرین تحقیقات درباره سیگار، سایت خدماتی دانشجویان و کارمندان مخابرات.
Amouzesh.Hamegan.ir
۵. برخی از مواد موجود در سیگار. Senmerv.cm.
۶. خبرگزاری کار ایران، توکسین، ۱۳۸۴/۸/۲۹ به نقل از Niksalehi.com
۷. مسجدی، محمد رضا، س یگار عامل ۵۰ نوع بیماری و ۲۰ نوع سرطان، و نیز سایر مقالات، سایت ستاد مبارزه با مواد مخدر (وابسته به ریاست جمهوری اسلامی ایران) dchq.ir
۸. خسرونی، ایرج، برخی از مضرات سیگار، سرویس بهداشتی و درمان خبرگزاری دانشجویان ایران به نقل از Amouzesh.Hamegan.ir
۹. سایت آفتاب، افراد سیگاری افسرده می شوند، یکشنبه ۱۴ اسفند ۱۳۸۴. aftab.ir
۱۰. سایت ستاد پاسخگویی به مسایل دینی (porsojo.com). ذیل پرسش حکم توتون و سیگارهایی که در آنها شراب به کار رفته است از نظر شرعی و فقهی و علمی چیست؟
۱۱. رستمی، آرین، سیگار هر ۲/۵ ثانیه یک مرگ خاموش، خبرگزاری مهر، سوم دی ماه ۱۳۸۳.
MEHRNEWS.com
۱۲. اقتصاد ایران، ماهنامه اقتصادی و مالی بین المللی، مقاله سیاست گذاری درست برای بازار غلط.
Iranconomics.net